

VÖRÖSMARTY ÉS AZ EZEREGYÉJSZAKA.

Az *Ezeregyéjszaka* fordításának kérdése Vörösmarty *literátori* munkásságának körébe tartozik. Ez a literátorság tipikusan magán hordozza mindazokat a vonásokat, amelyeket a kor literátor-fogalma és gyakorlata hozott meg s fejlesztett ki teljessé. Hogyan alakult ki a literátor alakja, mi tette létét szükségessé, mi volt a belső értelme, milyen irodalmi igények irányában nyilvánult meg s folyt le története — arról másutt esik majd szó. Itt legyen elég arra utalni, hogy Vörösmartyban szinte egyszerre, mondhatni egyidőben összegeződnek a literátori jegyek: költő, szerkesztő, szótáríró, nyelvész, kritikus, novella- és drámairó, műfordító, dramaturg, újságíró — egy-magában is egy darab miniatűr-irodalom, az irodalmi hivatás legteljesebb egysége. Kifelé nyilvánuló hatásban e szempontból őt csak az öregedő Kazinczy, korának nemzedékéből pedig Bajza és Toldy múlták felül. Ez a literátorság, így értelmezve és gyakorolva, bizonyos irodalmi encyclopaedismust jelentett — benne csak fogalmilag lehet szétválasztani egymástól az irodalomnak mint megszervezett nyelvügynek és mint önálló célú irodalom-esztétikai területnek egymásba olvadó határait. A literátorság gyakorlata az elsőt emelte ki. A grammatikai nyelv-ideál uralma az esztétikai ideál fölött — ez volt esztétikai programja. Esztétikai elvszerűsége alig volt. A műfaji elviség ezidőtájt még határozatlan, kifejtetlen. Csak a negyvenes években, kivált a Kisfaludy-Társaság megalakulása után, indul meg az esztétikai elmélet tudatosító munkája. A literátorságnak tulajdonképen az adott bizonyos helyzeti súlyt, s ezt növelte még a nemzeti nyelv szolgálatának erkölcsi jellege, hogy egyszerre, több oldalról dolgozhatott a szerinte egyetlen feladaton: a nyelv kifejlesztésén. Azonban épen ez magyarázza meg azt az összeütközést, amelyben a két fölliterátorral: Toldyval és Bajzával szembe kerültek «a literaturai új nemzedék»¹ tagjai: előttük a literátorság ezirányú egyoldalúsága szűk s ki nem elégitő felfogását és gyakorlatát jelentette az irodalomnak. Az az elvi harc, amely Petrichevich Horváth Lázár *Elbujdosott* c. regényének ismertetése nyomán Tornay (Szontagh Gusztáv) és Toldy Ferenc között a miatt

¹ Kúnos Endre használja a kifejezést először: *Rajzolatok*. 1837. 80., 88. sz.

tört ki, mi veszedelmesebb: a grammatikátlanság avagy az ideálatalanság¹, lényegében épen olyan érdekű, mint az, amely Bajza és Orosz József között folyt², vajon a Nemzeti Színházban mi legyen uralkodó, a színmű avagy az opera. Toldy azzal felelt Szontaghnak: «Íróra nézve grammatikánál, helyesírásnál, hibátlan nyelvnél *főbb* dolog van, de *elsőbb* bizonyosan nincs.»³ Bajza válasza Orosznak érdemileg ugyanez: «Élsőbb a nyelv és nemzetiség, aztán jön a művészet, elsőbb a színmű, aztán jó az opera.»⁴ Ugyanakkor azonban, hogy a literátorság mint irodalmi és hazafiúi szolgálat, milyen érték-tudatot is alakított ki a literátorokban, mutatja Schedel felelete, amellyel Tudományfynak a Századunk 1839. 70. számában ellene intézett támadására felel: «... miért nem mutatja meg jeles műveivel, hogyan kellene már egyszer a literatorkodást elkezdni. Igazgasson színházat, olvasson egy sereg megbírálandó kéziratot, szerkesszen folyóiratot, titoknokoskodjék, üljön évekig szótárszerkesztő tanácskozásokban s azon felül írjon históriákat...»⁵

Ebben az irodalmi program-keretben működött Vörösmarty, a literátor is. Munkásságából hiányzik az a szenvedélyeskedő harciaszkodás és az a személyeskedés, amely annyira egyénien felöltő vonása e téren mind Bajzának, mind pedig Toldynak. Vörösmarty ritkán vitatkozik, egyéni felfogását mindig személytelen tudomány-elvi állásponton közömbösíti. Ezért tűnik fel, literátor-társaihoz viszonyítva, mint másutt, itt is passzívnak. De gondolkozásának útja sokkal szabadabb és egyéni-bb volt, mint amazoké. Literátóri szemlélet-módja már 1828-ban, mikor átveszi a Tudományos Gyűjtemény szerkesztését, elhajol a literátorságnak attól az értelmezésétől, amely ebben — Kazinczy szellemi örökségeként — a *tudós nyelveszményiség* gondolatát emelte ki: inkább az irodalomteremtés *szabad ihletét* hangsúlyozta. E felfogás, mely itt csak még alig észrevehető rést szakított közte és társai között, Vörösmarty lírájának egyetemességében bontakozik ki majd egészen.

Literátóri programjának e tágabb célkitűzésére jellemzők szerkesztői bemutatkozásának szavai: «Nyelvünk ezalatt sokat nyert mind bőségre, mind csínosságra nézve, eredeti hajlékonysága pedig az alkalmazás által nyilvánbba tétetvén csak teremtő s munkás lelket kíván, melly bele a szépnek és valónak gondolatjait kölesönözni tudja...» A nyelvről pedig azt írja, hogy rajta... «akármelly nemben felszóla)hatnak, ha nem a legtisztábban is, legalább nem olly tarkasággal,

¹ Figyelmező. 1837. I. 14. sz.

² Bajza: *Szózat a pesti magyar színház ügyében*: Orosz a Századunk c. folyóiratában.

³ Figyelmező. 1837. I. 14. sz.

⁴ Figyelmező. 1840. 9. sz.

⁵ Figyelmező. 1839. 39. sz.

melly az olvasástól eliszonyítana».¹ A literátorságnak nyelvészeti tevékenységét Vörösmarty sem szakította ki egészen annak területéből, de elvi alapvetése egyetemesebb volt. Ezt szolgálta az *Ezeregyéjszaka* fordítása is.

Vörösmarty az *Ezeregyéjszaka* könyvéhez kettős úton került. Az egyik útra a harmincas évek könyvkereskedőinek vállalkozó szelleme vezette. «Több okos, előrelátó s jó érzésű könyváros»² összeállt, hogy az irodalmat közelebb vigyék azokhoz a gyakorlati igényekhez, amelyek ezidőtájt már szorosan és különböző területekről jelentkeztek az irodalmi művelődés irányában. E célból folyóiratokat, almanachot, történelmi életrajzokat, közhasznú ismereteket terjesztő gyűjteményes *tárokat* adtak ki. Ezzel egyrészt — ha talán nem mindig a legmagasabb esztétikai fokon is — de mégis csak nevelték az irodalmi ízlés fogékonyságát, a könyv megbecsülését s tágitották az olvasó közönség körét. Az így alakult 'könyvárosi literatura' termékei voltak: Heckenast Gusztáv kiadásában: *Emlény*, almanach; Wigand Ottóéban *Garasos-tár*, *Közhasznú ismeretek tára*, *Nemzetek képtára*, Sas c. folyóirat; Károlyi Istvánéban *A két Napoleon életirása*; a kassai Wigand Ottóéban *Geographiai kézikönyv*; Werfer Károlyéban Raff *Természethistóriája*. S ennek köszönhető az *Ezeregyéjszaka* fordítása is, Trattner-Károlyi kiadásában.

Valószínű, hogy Károlyi maga adta a megbízást Vörösmartynak a *regék* fordítására. A munka 1825 óta már Európaszerte ismeretes volt s nagyhatású irodalmat teremtett. A szerint, amint újabb és újabb kéziratok kerültek elő, egymásután jelentek meg bővített kiadásai és fordításai majdnem minden európai nyelven. Antoine Galland vezeti be az európai irodalomba 1704—17-ben: szabad francia fordítását kiadja 12 kötetben. 1811-ben Scott lefordítja új részletekkel angol nyelvre, 1825-ben pedig Habicht, Hagen és Schall adják ki német fordításban, a közben felfedezett kéziratok nyújtotta bővítésekkel.³ Vörösmarty már 1826-ban tudomást szerezhetett a német fordítás megjelenéséről. A *Jahrbücher der Literatur* már 1826. XXXIII. évfoly. I. számában ismertette a Habicht—Hagen—Schall-féle fordítást. A nálunk is elterjedt folyóiratot Vörösmarty ismerte, olvasta is. Itt jelent meg Tieck dramaturgiai értekezése,⁴ amely később, e nemű tanulmányának fő

¹ Tudományos Gyűjtemény. 1828. 3—4. sz.

² D. Schedel Ferenc: *Visszatekintés irodalmunkra 1830—6*. Figyelmező. 1837. I. 1. sz.

³ L. J. v. Hammer: *Tausend und eine Nacht*. Jahrbücher der Literatur. 1826. XXXIII. I. — Max Henning: *Tausend und eine Nacht*. Leipzig, 1845. I. 1—4. I. V. ö. Staud Géza: *Az orientalizmus a magyar romantikában*. 1931. 47—50. l.

⁴ 1826. XXXIV.

forrása lett. A fordításra való megbízást 1827-ben kaphatta. Vörösmarty akkor nagy felnevelői állásával s ekkor kezd a maga gazdája lenni.¹ De ugyancsak erre az évre esik kettős küzdelmének kezdete is, amely átnyúlt a következő esztendőre, addig, amíg mint a Tudományos Gyűjtemény szerkesztője 800 váltó forint fizetésével könnyebb anyagi helyzetbe nem jutott. Ezidőtájt Vörösmarty nagy külső és belső válságok között vívódott. Egyrészt nyugtalanul keresi önmagát, nem tud igazi hivatására rátalálni. Két irány állott előtte: vagy ügyvéd vagy író lehetett.² Azonban egyik pálya sem biztathatta a sikeres élet legkisebb reményével sem. Az ügyvédi pályához hiányzott belőle valami belülről: a nyilvánossághoz szükséges eleven bátorság és aktív gyakorlatiasság. Az írói pályán pedig most érte az első csalódás: *Salamon* c. drámáját, melyet épen a *Zalán futása* sikerétől indítva adott ki, hidegen fogadta a közönség.³ Ez a közömbösség súlyos anyagi válságba sodorta Vörösmartyt. S épen ez az utóbbi helyzet nemcsak megbénította egy időre életpályát kereső képességét, hanem elapasztotta ihletének erejét is. «Barátom — mondta Sallay Imre barátjának — nem lehet az észnek működni, midőn a test szenved, a gyomor éhen korog, lebilincselve tartatik a szellem a gondok által, melyek a mindennapi szükségletek kielégítésére elfoglalják az elmét.»⁴ Vörösmarty nyomorgott. A mázsautcai Libasinszky-féle ház II. emeleti lakásán, egy bérelt szobában, az adósság nyugtalanító gondjaitól gyötörtén, télen hideg otthonában, köpenyébe burkolózva írt, ha ugyan volt hozzá kedve. Szenvedéseire fájdalmas világot vetnek Fábrián Gáborhoz 1827-ben írt humoros sorai:

«Az én műzsácskám nem igen pengeti a lantot, meghúzza magát a kályha megettéli bundájában, s a drága időt vagy elkáromkodja, vagy ásitó, mint a nyárban legyet fogó kutya... Mit gondolsz, Gábor, micsoda paraszt ember lett volna belőlem? Ha a helyett, hogy a földön is angyal után jártam, a legközelebbi kék kötényhez szegődtem volna, a helyett, hogy fejemet rövid, s hosszú szótagokon lörtem, a fonóban minden főtörés nélkül mesélgettem, vagy a csáli hajszot ordítottam volna, talán most itt a Duna mellett csibéket árulnék... De ez magam előtt is igen sanyarú kép: jobb így, mint van, csak az esik sajnosan, hogy kedves felhőntúli világomban örömezt repdesnék, megkordul a gyomor s ily nyomós kérdést tesz boldogtalan előlátással: mit eszünk esztendőre, Marti?»⁵

Többször ingyen ebédel egy ügyvéd nagybátyjánál, vagy Zádor György vendége, aki sokszor megosztotta vele szállását

¹ Sallay Imre: *Igénytelen, rövid vázlatok Vörösmarty Mihál koszorús költőnek életéből*. 1865. A M. Tud. Akadémia kéziratára.

² Gyulai Pál: *Vörösmarty összes munkái*. 1884. I. köt. XXVII. l.

³ Sallay i. m.

⁴ Sallay: i. m.

⁵ Czapáry László: *Vörösmarty emlékkönyve*. 1900. 258. l.

és asztalát.¹ Nem is csoda, ha ilyen körülmények között alig dolgozott. 1827-ből mindössze pár költeményéről tudunk: *A magyar költőről*, *Hábadorról* és *Egerről*. Az elsőt, melyet egyéni ihletből írt, tisztán érzik nyomorúságának és lelki levertségének gondolat- és érzés-sötétsége. Nyílt vallomást is tesz róla: «Itt panaszlom e költeményemben önnön magam és több költőnek nyomorú állapotát. Értsen belőle, ki érteni tud.»² Ugyanez a szenvedés-érzet önmagáról az 1828-ban írt *Vész-lak* egyik hőisére, Orbai Kálmánra is átvetíti lelki állapotának egy-egy fájó vonását:

Mert gyermek vala még, mikor atyja leszállt az apákhoz...
 Árva korán, idegen házaknál tenge, s hideg kéz
 Nyujta nehéz eledelet a sokszor sírva evőnek.
 Így nőtt, így serdült, s most így hordozta tizenhat
 Éveit a földön, s nem lel vala rajta rokon vért.

Károlyi felszólítása, hogy vállalja az *Ezeregyéjszaka* fordítását, továbbá a Tudományos Gyűjtemény szerkesztésének elfogadása valóban azt jelentette, hogy Vörösmarty visszakapta önmagát, s megmentett egyéniségét újra, most már állandóan visszaadhatta a magyar költészetnek.

A *Jahrbücher der Litteratur*on kívül még az *Ausland* c. német napilap is hozzájárult ahhoz, hogy Vörösmarty figyelme elmélyüljön az *Ezeregyéjszaka*ban. Ez a müncheni ujság abban az évben (1828) indult meg, amelyben Vörösmarty átvette a Tudományos Gyűjtemény szerkesztését. Célját már címében is kifejezte: «Ein Tagblatt für Kunde des geistigen und sittlichen Lebens der Völker.» Ennek megfelelően, számos, részint eredeti, részint pedig angol, francia, amerikai folyóiratokból fordított és az aktuális szellemi életről beszámoló cikket, tanulmányt, meg kisebb elbeszélést közölt. Vörösmarty ezek közül többet lefordított a Tudományos Gyűjtemény számára, amely ezáltal elevenebb és többoldalú lett, mint volt Thaisz András szerkesztése korában.³

¹ Sallay: i. m.

² Sallay: i. m.

³ Ezek a fordítások, ill. átdolgozások v. ismertetések a következők: *Schwedische Literatur*. C. J. Stagnelli Samlade Skrifter, utg. of L. Hammarösköld. Stokholm. 1824. *Ausland*. 1828. Num. 57—60. Stagnelius svéd költő munkái. Tudományos Gyűjtemény, 1828. XI. 115—116. l. — *Persische Skizzen*. Sketches of Persia from the Journal of a traveller in the East II. Vols. London. 1828. *Ausland*. 1828. Num. 148—161. *Persa töredékek*. Tud. Gyűjt. 1829. II. 108—112. l. — *Persische Skizzen: Die Fabel von den zwei Katzen*. *Ausland*. 1828. Num. 162. Tud. Gyűjt.: *Mese a két macskáról*. 1829. IV. 116—121. l. — *Barthélemy und Méry*. *Ausland*. 1829. 9. sz.: *Barthélemy és Méry*. Tud. Gyűjt. 1829. V. 111—116. — *Barthélemy et Méry: Napoleon en Egypte* c. hőskölteményének egy részletét a IV. énekből — címe: *Kairo* — lefordította Gustav Schwab. Ezt közölte az *Ausland*. 1829. 1—2. sz. Ebből egy részletet lefordított Vörösmarty. Tud. Gyűjt. 1829. V. 111—116. V. ö. *Vörösmarty Mihály kiadatlan költeményei*. 121—122. l. Úgy látszik, ez a költemény ihlette Vörösmartyt arra, hogy Napoleonról nagyobb költe-

Az Auszlandban — mint ez a közölt adatokból kitűnik — számos, kivált a keleti népek irodalmából vett kivonatos részlet vagy ezekre vonatkozó értekezés is jelent meg, amely Vörösmarty érdeklődését fogékonyságkeltően irányíthatta rá «a napkeleti izlés» irodalmi világára.

1829-ben megjelent az *Ezeregyéjszaka* fordításának első és második füzeté. A Tudományos Gyűjtemény még a fordítás megjelenésének esztendejében hozta a kiadói *Jelentést* a munkáról:

«Csak nemzetünk vala mindedig kizárva e bájos tündérkert birtokából. Ebbéli fogyatkozásunkat egy köztiszteletű Literatorunk segedelmével kipótolni akarvank, arra határoztuk magunkat, hogy e gyönyörű Regékét a legteljesebb gyűjtemény szerint, amely három jeles német tudós: Habicht, von der Hagen és Schall egy tunisi eredeti kéziratból most legelőször adtak

ményt tervezzen. — *Dramatische Literatur der Hindus*. Select specimens of the Theatre of the Hindus, translated from the original Sanscrit. by Horace Hayman Wilson. Esq. Calcutta. 1827. Auszland. 1828. Num. 79—80. 270—76. 283. — *A hinduk drámái Literatúrája*. Tud. Gyűjt. 1831. XII. 99—105., 1832. I. 105—113., II. 121—27., V. 119—25. — Az Auszlandhoz fűződik Vörösmartynek egy másik, egészen magyar irodalmi vonatkozása is. John Bowring *Poetry of the Magyars* címmel 1830-ban ki adta mintegy 162 mű- és népdalból álló anthológiáját. A dalok, kivált a népdalok gyűjtésére barátját Rumyt és Döbrenteit kérte meg. Vörösmarty a Tud. Gyűjt. 1828. V. 122—25. l. foglalkozik az egész ügygel s ennek kapcsán érdekes megjegyzéseket fűz a népdalgyűjtéshez: «Valljuk meg, mert igaz, hogy a gondatlanságunk lett sirja nemzetiségünk némelly maradványainak, vagy hová lettek királyaink asztalánál énekeltetni szokott dalaink? A bal szerencse által megrendült, elszaggatott nemzet azokat felejtethi, mondjuk, de hová lennének mai középdalaink is, ha idegentől fel nem jegyzetnének? senkinek sem juta eszébe azokat össze gyűjtve kiadni; szét szórva, kalendáriomokban, ponyvákon hevernek, de nagyobb részent föl sem jegyezve, nép szájában élnek, változnak, múlnak, amint az idő magával hozza. Pedig bármily csekély lenne is költői értékök, nemzeti maradványaink szük voltában ezekre legalább gondot viselhetnénk s falusi jegyzőink, mestereink, sőt papjaink is mi könnyen munkálkodhatnának az illy darabok összegyűjtésében.» Bowring a készletből, még könyvének megjelenése előtt, a londoni Weekly Review 1828. sz. szemelvényként három népdalt közölt, amelyeket Ungarische Volkspoesie c. az Auszland 1828. 90. sz. mutatott be. Vörösmarty kéziratilag hagyatékában fennmaradt egy lap, amely e közleményre tett kritikai megjegyzését őrizte meg. «Auszland nevű folyóírás — írja — f. é. 90-ik számában említetik, hogy a' T. Gyűjteményhez már megnevezett Bowring a' Londoni Weekly Review utóbbi számaiban mutatványul közöl némely magyar népdalokat; az Auszlandban három találattik, kettő u. m. a' Körös vízhez, a holló v. fekete szemekhez az eredetivel együtt, a' harmadik csak német fordításban. Meg kell jegyeznünk, hogy ezen három darab hibásan hozatik fel a' magyar népdalok' czime alatt, mert csak az első, a' körösvízhez, az, tudniillik ez ősméretes: Víz, víz, víz, be szép tiszta víz ez a' Körös víz, s' ennek fordítása így következik! Strom, strom, strom sat. A' második, a' hollószemekhez, felhozott eredetije szerint rácz dal lehet, hasonló, hangja után, a' harmadik is.» Vörösmarty e sejtelmét igazolta Romy Károly, aki az Auszland 1828. 257. számában *Ungarische Volkspoesie* c. cikkében helyreigazításképen magyarázza, hogy szerb népdalok hogyan illenek be nem a «magyarische», hanem az «ungarische» Volkspoesie fogalmába.

ki, honni nyelvünkön közre bocsássunk. Mutatványul most az első kötetet nyújtjuk honnosinknak illy czím alatt: Ezer Egy Éjszaka. Arab Regék. Ebből egyszersmind látni fogja az olvasó a fordításban azon *csínt és egyszerűséget, melly az eredetihez képest olly szükséges volt.*» VIII. 124—25.; XI. 123. l.

A magyar fordítás tehát az *Ezerégyéjszaka* 1825-i német szövegkiadás alapján készült.¹ Az egyes füzetek rövid időközben követték egymást. Az I—II. 1829-ben, a III—V. 1830-ban, a VI—VII. 1831-ben, a VIII—IX. 1832-ben, a X—XI. 1833-ban, a XII. 1833-ban, a XIII—XVI. 1833—34-ben, a XVII—XVIII. 1834—35-ben. Feltűnő, hogy a fordításról ismertetés alig jelent meg. Mindössze Fenyéri Gyula² és Holéczy Mihály³ kritikáiról tudunk. Kazinczy is tudomást szerez a fordításról s még 1829-ben írja Szalay Lászlónak: «Most leginkább a' Vörösmarty Keleti Regéit óhajtanám látni . . . úgy hiszem, hogy azok a' Keleti Regék kedvesek lesznek nekik (gyermekének), mint magannak.»⁴ Mikor pedig kezéhez jut az első füzet, megdöbbenve írja Toldynak: «Elborzadok az Ezer és egy Éjbe pillantván.»⁵ Kazinczy a kiállítás ízlésteleségére célt az ő szavaival, amint egy későbbi, ugyancsak Toldyhoz intézett leveléből kiviláglik: «Borzadva látom az 1001. éjsz. példányát, mellyben betű, papiros rosszak, s a' 2d. Kötet nem durshosszolva van nyomtatva, holott úgy az első. Valóban Vörösmartynak inkább kellene tisztelni nagy érdemeit.»⁶ Magáról a fordításról azonban Kazinczy nem nyilatkozott. Ez nála szinte páratlan eset, mert hiszen ő kisebb jelentőségű művekre is — kivált levélben — mindig megtette kritikai megjegyzéseit. Lehet, hogy ettől a jelen esetben épen az tartotta vissza, hogy Toldynak, Vörösmarty egyik legmeghittebb literátor-társának írt. Egyébként azonban ismerve Kazinczynek a fordításról alkotott kényes s nagyigényű fogalmát, nem gondoljuk, hogy a kezébe került első és második kötet megnyerte volna tetszését. Kazinczyn kívül még csak a Hazai és Külföldi Tudósítások emlékezett meg a fordításról⁷ s a Jelenkor hirdette megjelenésének egy-egy sorozatát⁸. Azonban ezek a megemlékezések sem terjedtek ki a fordítás adta különféle szempontokra. Különben az említett helyeken kívül az *Ezerégyéjszaka* fordításáról sehol nem esik többé szó. Bár a későbbi *Ezerégyéjszaka*-fordítások és átdolgozások felhasználták, maga az első Vörösmarty-féle kiadás szinte alig ismert munkálata maradt a XIX. század magyar irodalmának Ráfeledkeztek.

¹ Von Max Habicht, F. H. von der Hagen und Karl Schall. Breslau. 1825. I—XV. Ez a kiadás változatlanul megjelent a következő évben is Bécsben. *Arabische Erzählungen*. Zum ersten male aus einer Tunesischen Handschrift ergänzt und vollständig übersetzt von Max Habicht. Lehet, hogy Vörösmarty az utóbbi bécsi kiadást használta.

² Tud. Gyűjt. 1829. IX. 94. l.

³ Tud. Gyűjt. 1832. IV. 113—20. l.

⁴ *Kazinczy levelezése*. XXI. 184—85. l.

⁵ U. o. 384. l.

⁶ U. o. 395. l.

⁷ 1830. 50. sz.

⁸ Jelenkor 1832.

Az *Ezeregyéjszaka* regéivel kapcsolatban három kérdés vár megoldásra: milyen a fordítás, ki fordította, milyen hatással volt Vörösmartyra.

Az a néhány ismertetés, amely az *Ezeregyéjszaka* fordításának első füzetait fogadta, kedvezően ítélte meg a végzett munkát. Mind a kiadó *Jelentése*,¹ mind pedig Fenyéry Gyula,² aki az első bírálatot írta róla, a csínt és az egyszerűséget emeli ki benne. Ma már aligha állná meg ez a kritika a helyét. De viszont az is igaz, hogy a fordító igen nagy nehézségek előtt állott. Az *Ezeregyéjszaka* keleti képzelettel szőtt mese-és színhangulataival, buja, nálunk szokatlanul dús képekzeletével, légyságával szemben ott volt a századeleji magyar próza nehézkes, szűkkörű, a nyelvújítás szókincsének meg nem szilárdult, s az értelemek híjával lévő anyaga, mindenek fölött pedig a mesélő hang és naivság egyszerűségének hiánya. Kivált ezt az utóbbit sínyli meg a fordítás. Az a nyelv ugyanis, amelyet használ, már a nyelvújítás reformjából nőtt ki. Látni rajta ennek minden kísérletező egyenetlenségét és túlzásait, s az egyrészt idegen betétként ható szóanyagával megszaggatta a szöveg magyarosságának sima folytonosságát, másrészt megsrontotta a mese-hangulat egyszerű báját. A fordítás telve van számos ilyen nyelvújítás-korabeli szóval, amelyek még nem kapták meg a nyelvhasználatból a szentesítést, csak az irodalmi kényszerűség termelte ki őket. S hogy az olvasást értelmi munkájában mi sem zavarja, a fordító az új szó mellé zárójelbe sokszor odateszi az eredeti német szót is³. Semmi kétség: aki a fordítást végezte, annak a nyelvújítás szótermését nagyon jól kellett ismernie s elviségét teljesen magáévá kellett tennie.

¹ Tud. Gyűjt. 1829. VIII. 124-25. l.

² Tud. Gyűjt. 1829. IX. 94. l.

³ P. o.: I. kötet: Kaland (Abentheuer) 60., idom (Anlage) 65., csillagjósolat (Astrologia) 120., csillagjós (Astrologus) 120., dics 131., kecs 120., ked (Gemüth) 170., képjel (hieroglyphon) 174., rejtelmi (mysticus) 176., ned 177., büvi 179. — II.: terv (Plan) 55., varázsmondás (Zaubertormel) 51., anyag (materia) 82., zsarnok (tyrannus) 149., igény (Anspruch) 191. — III.: állvány (Standbild) 6., ügyelő (agens) 12., család (familia) 13., közönös (gleichgültig) 24., törelem (poenitentia) 43., hangász (musicus) 44., alzat (Grund) 53., ned (Saft) 124., súlygyen (aequilibrium) 146., emelt mű (haut relief) 157., hírnök (Ausrufer) 168. — IV.: méltánység 57., hajhász (Mäkler) 95., kedvenc 128., kegyenczné 139., nőlak (gynaecium) 136., gyógyászság 165., Mars és Venus egyene (coniunctio) 175., égsztség 181. — V.: agyváz 43., kintorna (psalterion) 87., vizsgák 125., sodor (Draht) 128. — VI.: merény (Unternehmen) 119., könyörű 122., báj 188., bünfa 201., szenvedéspótlás 202., türtelen 212. — VII.: ajtnók 47., becsítsen 93., incsel 166. — VIII.: édei 4., orrmány (proboscis) 17., alakzat (figura) 100. — IX.: bútorzat 14., vigyázvábban 21., illemény (Anstand) 48., drágakövész 115., rakház 182. — X.: vizsga kém 25., védhely 88., harambasa 149., előlgesen 169. Van azonban sok jó újítása is: büvölő I. 175., vágott hús (ragoat) II. 12., kihallgató terem (Audienzsaal) II. 95., vak ablak (Blende) III. 55., kandiság (Neugier) IV. 150., adat (dosis) VIII. 100., lángoszlop (piramis) 116.

E vegyesen és zavarosan hullámzó szóanyaggon kívül még felütlőbb a fordítás mondatfüzésének idegenszerűsége. A század-eleji deákos és német szerkesztésű mondat-formák keresztezik egymást benne.¹

Az idegen mondat-nemeknek, szóalakzatoknak szinte állandó jelenléte nemcsak a fordítás magyarosságát herasztja el és belső ízét-zamatját omlasztja szét, hanem a szövegben a fordítás nyers, szolgálai jellegét éreztetvén, ezen egészen felőrlí az esztétikai élvezet nyugodt zavartalanságát. Vannak a fordításban pompás magyarságú részletek is.² Annál jobban nyugtalanítja tehát az olvasást az a tarkaság, melyben a kifejezésért küzdő anyagi elemszerűség és az eredeti szöveg stílus-követelése nem tudnak egymásba olvadva, egymást segítve művészetté összehangolódni.

E küzdelem azonban nemcsak a fordítás szorosan vett nyelvtérületére szigetelődik el, hanem következményeit átviszi annak egész tényére is. A fordítás filológiaiilag nem pontos. A műfordítás szövegtiszteletének kényes gondosságát lép-ten-nyomon átíti az alakító vagy az eredeti szövegbe beledolgozó szabadság — általános vonás ez abban a korban, nem lévén még elvileg tisztázva a fordítói módszer kérdése. Lássunk csak erre bizonyítékokat a 351. éjszaka fordításából.³

Elvétve — mindössze kétszer — elhagy a magyar fordítás egy szót,⁴ máskor — jóval gyakrabban — kiegészíti az elbeszélést, egypár szóval, jelzővel vagy fölvilágosító megjegyzéssel;⁵ szereti a német egyszerű kifejezést körülírással színe-

¹ Egy-két példa: «... időt engedett fürdőbe mennie. I. 8.» — «Minek-utána a kertet illő figyelemmel szemlélték volna...» II. 23. — «A tíz urak»... III. 25. — «Megkinálám, hogy az estvét töltené nálam.» IV. 91. — «... azonnal biztos szolgálmat fogod előtted megjeleni látni.» V. 105. — «igen fognék örvendeni magamat gyermekeidben fel éledve látni» VI. 59. — «... nagy szerencsémnek tartanám, ötöt ő felségének ajándékban adhatni» VII. 9. — «... hozzá jöttem szállni» VIII. 13. — «felérett ájulatából» IX. 28. — «meghatározá magában a helyet elhagyni» IX. 45. — «... megérkezénk mezei házamnál» X. 156. — «midőn ismét vissza térne» X. 174. — «csalódni vélekedvén»... X. 212.

² Néha naivul jók. Így pl. Ali Baba egyik helyen így szól bátyjához Kassimhoz: «Édes bátyám, nem értek, miről beszélsz; *beszélj magyarában.*» X. 156. l. — Barmekyde-t pedig így fordítja: Barmekfi. V. 54. l.

³ Idézeteinket a német szöveg VIII., ill. a magyar szöveg X. kötetéből vesszük.

⁴ stand er ehrerbietig auf (155. l. 10—11 s.); — die reizenden Favoritten (180. l. 18. s.)

⁵ 9. l. 10. s. hogy ajkokon elakadt a szó; — 9. l. 13. s. a szerencse kedvezett neki; — 14. l. 6. s. levele következében; — 19; 1. 16. s. arany-szint játszva (t. i. a hajszalak); — 20. l. 31. s. nagy nehezen; — 24. l. 12. s. a szenvedők; — 26. l. 6. s. szemlátomást; — 31. l. 23—24. s. hallja tehát fölséged.

sebbé, elevenebbé tenni,¹ kivált a személynévmásokat és az általános alanyt pótolja a személyek képének felidézésével.²

Az efajta hűtlenségek végig vonulnak mind a tizennyolc füzetben.³

Tartalmilag a fordítás mindenben követi az eredetit; semmit sem hagy el. Legfeljebb az a hiánya van az eredeti szöveggel szemben, hogy a III. füzettől kezdve a magyar fordítás elhagyta a személyi és tárgyi magyarázatokat, amelyeket a német kiadás az egyes füzetek után adott; továbbá elhagyta az eredeti szöveg tájékoztató irodalmi bevezetését s a fordítást mindjárt a meserésszel kezdi.

Ki volt vagy ki lehetett a fordító?

A kérdést csak az I—XI. füzetre vonatkozólag lehet fölteni. A XII. füzetet ugyanis Szalay László,⁴ a XIII—XVI.-at Lencsés L. József⁵, a XVII—XVIII.-at Szabó Dávid fordította⁶.

A kérdéses füzeteket Vörösmarty aligha fordíthatta egyedül. Nehéz ennek az idegenszerűségekkel meggyötört fordításnak szerzőjéül Vörösmartyt igazolni. Más, akár ezidőbeli, akár korábbi vagy későbbi prózájával ez a szöveg nem hitelesíthető. Az irodalomtörténeti feljegyzések ellenmondó adatai valami lappangó, homályos hagyományra utalnak, amely körülbelül abban a megállapításban lenne összefoglalható, hogy

¹ 145. l. 10—11. s. an ihrer Spitze = 8. l. 7. s. ezeknek szárnyain; — 146. l. 15. s. zärtlich = 9. l. 8. s. futólag; — 159. l. 5. s. ihr Weinen = 20. l. 5. s. siralmok keserves szózatát; — 159. l. 10. l. die Bestürzung = 20. l. 10. s. az ijedség és jajos bánkódás; — 165. l. 19. s. ihre Ahrmut = 26. l. 11—12. s. a pórhajlékok szegénysége; — 178. l. 7. l. Ursache = 38. l. 2. s. okot adott az ég neheztelését hinni; — 179. l. 9—10. s. ich würde mich gleichwoll noch trösten = 39. l. 1—2. s. szenvedném a sors ostorcsapását békével s megnyugodnám; —

² 141. l. 11. s. Euch = 4. l. 24. s. Fölségedet; 141. l. 14. s. ihr = 4. l. 27. s. Fölséged; — 157. l. 16. s. man = 16. l. 25. s. zordon nép; — 158. l. 20. s. sie = 19. l. 25. s. szerencsétlen asszonyom; — 177. l. 3. s. ihr = 36. l. 35. s. tisztes ősz; — 177. l. 7. s. diese beiden waren es selber = 37. l. 5—6. s. ezek valának a fenn érdekelt szegény jövevények; — 177. l. 11. s. sie = 37. l. 11—12. s. nemes vendégek; — 181. l. 4. s. ihr = 40. l. 28. s. jámbor anya.

³ A kritikus, úgy vélem, túlságosan magas mértéket alkalmaz a fordításra. Prózai fordítást egyébként is bajosan lehet «műfordításnak» nevezni — az *Ezeregyéjszaka* lefordításával meg épen nem akartak Vörösmartyék írói babérokat keresni. Egy páratlanul népszerű idegen művet akartak a magyar közönség kezébe adni, nagyobb becsvágyuk nem volt. Ebből a szempontból nézve, a fölrott «pontatlanság» nem esik súllyal a latba — én még csak hibáztatni sem merném (egyik-másik eltérés igen szerencsés is!). *Szerk.*

⁴ Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. Budapest. XIV. k.

⁵ Szinnyei József: i. m. VII. k.

⁶ ... «folytatták: Szalay László (XII.), Lencsés (XIII—XVI.) és Szabó Dávid (XVI—XVIII.)» Toldy Ferenc: *A magyar nyelv és irodalom kézikönyve*. Pest, 1857. II. 589. l.

csak az I—II. füzet fordítása az övé.¹ Teljes bizonyosságra csak a szöveg alapján, aligha lehet jutni. Egészen külső tekintélyekre kell hagyatkoznunk. Valószínű hogy Vörösmarty a többi füzetből is sokat fordított, javított, szöveg-egyeztetést, simítást, azaz szerkesztői együttes munkát végzett. Egyébként Károlyi «a fordított Ezer egy éjre Vörösmarty tudta nélkül s akarátja ellenére» írta rá: Fordította V. . . . Mihály.² Vörösmarty hivatalosan sohasem vállalta a fordítói munka egész szerzőségét. Amikor a Magyar Tudós Társaság 1837-ben először állítja össze, a «tagok magányos munkálataik tömött átnézetét», mégpedig a tagok szolgáltatta «lajstrom» alapján, Vörösmarty minden munkájáról számot ad, az *Ezeregyéjszakát* azonban nem említi³. A Tudománytár 1834—5. évfolyamaiban közölt *Magyar bibliographia* az E-betűi rendjében közli az *Ezeregyéjszakát*, jelezve a címlap adatait: Ford.: V. . . . M. . . ., de a Vörösmarty Mihály nevével felsorolt munkák közt nem számol be róla. Az ügyben koronatanú Toldy lehetne. Mikor az *Ezeregyéjszaka* első magyar füzetei megjelentek, a M. Tudós Társaság is megkapta a szokásos «véleményadásul». A fordításról a III. nagygyűlés IX. ülésén Schedel Ferenc tett írásbeli jelentést. Ez a kéziratot bíráló azonban nem maradt fenn. Toldy később, 1857-ben ismét érinti az *Ezeregyéjszaka* fordításának kérdését. E kijelentés érdemi tartalmánál valószínűleg nem is lehet tovább jutni: «. . . e munka — írja — melyet Vörösmarty főleg kereset okáért vállalt, az ő köteteiben (értsd: I—XI.) is csak részenként saját dolgozata, nagyobb részre ő csak átnézője volt a szövegnek».⁴ Segítségünkre jön itt Sallay Imre tanúságtétele is, aki azonban már további világitást is ad, megnevezi Vörösmarty munkatársát Zádor György személyében. «. . . nagyban segítségére volt Vörösmartynak kiváltképpen az Ezer egy éjszakák magyarra fordításában, úgy szólván Vörösmartynak jobb keze volt e vállalatjában mindaddig, míg e mű fordítását Vörösmarty egy másnak át engedte, mivel ő az időben a Tudomány Gyűjtemények

¹ Szinnyei: *Magyar írók élete és munkái*. Budapest. 1904. XIV. az I—II. kötetet sejteti. E mellett szólna az is, hogy Fenyéri Gyula (Zádor-Stettner György) mint egy fordító munkáját ismerteti a Tud. Gyűjteményben. 1829. IX. 94. l. Viszont Ferenczy Jakab: *Magyar írók*. Pest. 1856. 624. l. az 1. s több más kötetet tulajdonít Vörösmartynak. Az utóbbinak azonban ellenmond, hogy a II. kötetben y-sta helyesírás nyomai (partyán, II. 79., kimélly 83. l.) vannak. Ez pedig, hacsak nem szedéshibáról van szó, ami alig hihető, azt mutatja, hogy a fordítást nem Vörösmarty végezte.

² *Bajza József összegyűjtött munkái*. Budapest. 1901. VI. 285—6. l. — B. szerint Vörösmarty a fordítás ívéért 8 fr-tot kapott. B. neheztelt is V.-ra, mert a pénz fejében «meg engesztelődött Károlyi iránt.» 289. l.

³ M. Tudós Társasági Névkönyv 1839-re. Budán. 148—49. l.

⁴ I. m. 539. l.

szerkesztésével is foglalkozott»¹. Még közelebb segít bennünket a valószínű tényhez Ferenczy Jakab lexikális adata, amely szerint Zádor György fordította az *Ezeregyéjszaka* című arab regék 2—5., 7. és 8-ik füzeteit, habár azok nem neve alatt jelentek meg. Viszont Szinnyei szerint a III—XIV. füzet fordította névtelenül Zádor György². Az I—II. füzet fordítójának tehát hallgatagon Vörösmartyt gondolja. Az adatok egymással való küzdelme csak szóbeli hagyomány ellenőrizetlenül továbbadott bizonytalanságából származhatik. Vörösmarty és Zádor barátsága mindenki előtt ismeretes volt. E barátság révén Zádor Vörösmartynak irodalmi munkatársa lett, s nemcsak az *Ezeregyéjszaka* fordításában, hanem másban is segítségére volt. Így Vörösmarty megosztotta vele a Zsebszótár és a Tudományos Gyűjtemény szerkesztésének gondjait is, sőt, amikor ő beteg volt, az egész szerkesztést Zádor végzi.³ Zádornak az *Ezeregyéjszaka* fordításában való részvételét külsőleg támogatja az is, hogy 1826—32. lakott Pesten,⁴ tehát addig az időpontig, amikor a fordítás munkáját más veszi át. Vörösmarty Zádor segítő munkájára valóban rá is szorult. Valószínű, hogy a fordítást gyorsan, kifizűtött időre kellett elvégezni. Vörösmartynak azonban épen ezidőtájt sokirányú elfoglaltsága volt. Az akkor megalakult Tudós Társaság, amely szervezeti s főleg nyelvészeti, helyesírási, szótári feladatok megoldásával vívódott, majdnem minden alapvető munkát Toldy Ferencre s öreá háritott át. Az erre az időszakra eső akadémiai heti ülések jegyzőkönyvei bőven jelzik Vörösmarty zsúfolt elfoglaltságát, kivált a német-magyar és magyar-német zsebszótár sürgős munkája foglalta le erősen. «Hozzáfogtunk — írja Stettnernek — hárman a redactióhoz is; de a legfeszültebb szorgalom mellett nem mehettünk 2 levélnél többre majd négy óra alatt s így, ha mindennap összeülnénk, csak a puszta redactióra egy egész esztendő kellenne».⁵ E mellett a Tudományos Gyűjtemény szerkesztése is nagy gondot adott Vörösmartynak, hogy megvalósíthassa szerkesztői programját: «szolgálni egy boldogabb kort, melyben a most kifejlődő lelkek tündökleni fognak.»⁶ Zádor György segítsége mindenképen igazolt volt.

Vajon a szövegvizsgálat igazolja-e a kettős szerzőséget s kimutatható-e benne valami stílus-kettősség is? A feladat

¹ Sallay I.: I. m.

² *Magyar trók.* Pest. 1856. 624. sz. 1. — Szinnyei: id. m. XIV. — V. ő. Petrik Géza adatát, mely szerint az I—XI. füzet fordítása Vörösmartyé. *Magyarország bibliographiája.* 1712—1860. I. 731—32. l.

³ Váczy János, *Zádor György.* Figyelő. XXIV. 237. l.

⁴ Szinnyei id. m. XIV. k.

⁵ Czapáry I. m. 227. l.

⁶ Tud. Gyűjt. 1828. I. 3—4. l.

kivitele kényes s a megoldás végső eredményben mindvégig vitatható marad. A teljes bizonyosságnak útjában áll első-sorban is az, hogy mind Vörösmarty, mind Zádor kész szöveg kényszerül adott alaki és stílusbeli feltétele előtt állottak, amellyel szemben szinte elvesztették szabadon megnyilatkozó írói egyéniségük vonásait. Nemcsak, hogy nem adhatták természetesen magukat, hanem tulajdonképpen egy idegen nyelv-alkotás magyar reconstitúciójára voltak utalva. Új szavakra, új kifejezés-anyagra, új mondat-menetmódokra volt szükségük s ezek közé kellett beilleszteniök a fordított szövegnek mese- és történés-bővítékeit. Bizonyos, hogy ez az így kapott fordítás, amely kettőjük közös munkája következtében szinte egyneművé olvadt össze, nem ellenőrizhető sem Vörösmartynak, sem Zádornak ez időbeli prózájával, sem stílus, sem szókincs szempontjából. Vannak azonban szavak, amelyeknek szerző-jelző szerepük kétségtelen. A család szó, melyet Vörösmarty elevenített fel,¹ reávall. Egyébként a familia fordítása: háznép. VI. 26. A díszleni szónak sikerülni értelemben való használata² Zádorra utal. Ezenkívül Zádor leveleiben több olyan mondattani sajátosság van, amely egyezik a fordításban előforduló idegen-szerűségekkel.³ Egyébként pedig igen kevés azon szavak száma, amelyeknek alakja s használata megegyezik a Zseb-szótárával.⁴ Nem szabad azonban elfeledkeznünk arról, hogy az *Ezerégyéjszaka* fordításakor egy új nyelvteretés idejében vagyunk, amikor minden új szó segítséget jelentett s használatának joga — bárki alkotta is — korlátlan volt, felhasználhatta tehát kénytelenségből Vörösmarty is, Zádor is. Így

¹ *Ezerégyéjszaka* II. 13. V. ö. Szily Kálmán: *A magyar nyelvújítás szótára*. 1902. 34. l.

² Díszlik zavarba hoznunk. VIII. 179. — ha díszleni fog. IV. 169. V. ö. *Handbuch der ungarischen Poesie* függelékét II. k. Fenyéri Gyula: Verzeichniss der selteneren Wörter. díszlik = 1. gedeihen, 2. gelingen. 539. l.

³ Szerencsés valék... testvéremet... a lángok közül ragadni ki; hiszem, hogy addig fogtad is látni; három Pestről írt leveleid...; nem hihetem, hogy reá irandó válaszom Pesten fogjon érhetni; végintézetemet is elkészítettem. *Vörösmarty emlékkönyve*. 184., 192. l.

⁴ Ilyenek pl. hajhász, idom, ked, igény, végintézet, álmélkodás, dies, kecs, rém, bizomány, gyök. — A magyar-német szó-sorban Kresznerics Ferenc szótára volt a kiegészítő könyv. Akadémiai irattár 71/1831. sz. alatt. 1831. dec. 20. ülésről. Hogy a szótár-elkészítésében Zádornak milyen arányú része volt, kitűnik Vörösmartynak 1833. jún. 18. hozzá írt leveléből: «Ha már két ívet végzesz csak, siess azt martius előtt elvégezni, hogy átnézés végett kiadhassuk. NB. Csak német-magyarul, mert a magyar-németet a már átnézetből sokkal alkalmasabban készíthetjük azután. A felküldött 2 ívet mindenesetre magadnak kell majd átnézned s azonkívül még 2 mást (mindenkünkre 4 ív jut átnézetül, nálam már kettő van) s ezen átnézetben kötelességed a hiányokat pótolni, a hibást javítani s amit magyarázni, vagy amin eligazodni nem tudnál, valamint minden újabb, szokatlanabb szót is kijegyezned s ezt az átnézetrel együtt megküldened, hogy itteni redactio azt eligazítsa...» U. o. 229. l.

kell tehát értenünk, ha olyan szavak is bukkannak fel a szöveg hímes tarkaságában, amelyek az újítás szélsőségeitől irtózó Vörösmartytól távol állanak, más területekről valók, amelyek fölött inkább Bugát és Helmeczy árnyéka borong. Néha egy-egy szó aztán arra is enged következtetni, hogy Vörösmartyn és Zádoron kívül más is dolgozott a fordításon. Erre a feltevésre kényszerít bennünket pl. a nagyvezér mesélő leánya nevének írásmódja: Az I—VIII. kötetben Seherazád a neve, a IX. k. 147. lapján Scheheresade nevet kap. Mintha a fordítás nyelvi és stílusbeli összhangosításának gondja, mely Vörösmarty főmunkája lehetett, e részekben már meglazult volna. Ehhez a kötethez már kevés köze lehetett.

Vajon az *Ezeregyéjszaka* hatott Vörösmarty költészetére? Amikor az *Ezeregyéjszaka* fordítása készült, Vörösmarty epikai és drámairói munkásságának virágkorát élte. Nagy, bősi anyag és romantikus szenvedélyektől átfűtött tárgykor ihlette költészetét. A klasszicizmus minden nyoma eltűnt már munkáiból, Shakespeare, Ossian, a német és francia romantika foglalták el helyét. Ezeknek nyomán pedig Vörösmartyban teljesen urrá lesz a képzelet, és ez a képzelet mindig a maga erejét árasztja s mélységeit sejteti.

E költői természet jellegében adva volt az a lélektani keret, amelyben Vörösmartyra az *Ezeregyéjszaka*, mint új motivomunka l színekkel ingerlő ihlet-terület hathatott. E feltétel semmi esetre sem kapott megfelelő anyagot az arab regéknek csak tartalmából, amelyek csakúgy, mint Amerika romantikus emberei és tájai, a harmincas évek európai irodalmában¹ uralkodtak. Ez az exotikus messzeség, bár egy időre divatos tünetként jelentkezik nálunk is, alapjában idegen távolság maradt a magyar képzelet előtt. Vörösmartyt nem is a keleti meseanyag, hanem a keleti képzelet mese-alakító szabadsága kaphatta meg. Ebben volt valami rokonság közöttük. De Vörösmarty képzelete lényegében mégis elüt az *Ezeregyéjszakától*. E különbség forrása az a fejlődés, amelyen kialakult Vörösmarty e képessége. Az ő fantáziáját történelmi páthosz, hősi képességű lelkeség, magyar népmesei csodásság, irodalmi hagyomány, az eszmélkedés ossiani borulata nevelte, de ugyanakkor mindez benne is maradt annak erezetében. Csupa olyan elem, amely nem tudott magába táplálékot felvenni az *Ezeregyéjszaka* irreális világából. Mindezek fölött állott Vörösmarty képzeletének az a legegységibb ereje, amellyel minden képzeleti munkát gondolatra szabott rá. Ebből a szempontból is súlytalannak, üresnek találhatta az *Ezeregyéjszakát*. Ha azonban mesét nem

¹ Georges Renard: *La méthode scientifique de l'histoire littéraire*. Paris, 1900. 146—7. l.

is, de indítékokat, díszítő képelemeket tanult belőle, indítékokat, amelyek kimélyültek eszmélkedéseinek arányain, képelemeket, amelyek teljesebbé tették képzeletének színpompáját.

Az *Ezeregyéjszaka* indíték- és színhatását s ugyanakkor Vörösmartynak korábbi elbeszélő és képzelő stílusától való elhajlását mutatja a *Rom c. elbeszélése* (1830). Csak egy mozzanat az, ami az *Ezeregyéjszaka* II. kötetének XVII. történetére utal: Romistennek és az öreg Sinai királynak alakazonossága. Mindkettő messze kietlenben él. Annak «hosszú szakálla mohát lengették pusztai szellők, ennek «körmei hossza jelenti nagy vénségét.» Amaz «évekig és túl azokon . . . már század múlt el», mióta egyedül, síváron él, emez pedig «ezer éve» hogy örömtelenül tölti napjait a vadonban. Igaz, hogy az romok között, ez pedig palotában él, de ez is az országában beállott forrongás miatt volt kénytelen menekülni. Mindkettő jutalmat ígér annak, aki hozzámegy: Romisten vágyak beteljesedését, a Sinai király halhatatlanságot. Ezt az alak-motívumot Vörösmarty átvette, kiegészítette magyar népmesei indítékokkal és bölcselmi értelművé tette.

Ugyanezt az indíték-kiegészítő módszert használja a *Csongor és Tünde*ben is. Vörösmarty sokat dolgozott ezen a munkáján. Sallaytól tudjuk, hogy már 1821-ben kérte tőle az Argirus királyfit. A *Szentivánéji álom* hatását is ideszámítva, talán már akkor gondolhatott e darab megírására, amelyet eredetileg háromféleképen gondolt el, míg végső formájába alakította. Ha arra gondolunk, hogy a *Csongor és Tünde* 1830-ban jelent meg, tehát akkor, amikor alig néhány füzet volt az *Ezeregyéjszaka* fordításából készen, nem sok hatásátadásra számíthatunk. Ilyennek tekinthető talán, de csak talán a tudós, a kalmár, a király halavány alakmintája a II. kötet XLI. éjszakájában szereplő három kalandorban, királyfiiban, akiket Vörösmarty szimbolikus jelentőségű sors-típusokká mélyített el. Az az indíték, hogy Csongor nem ébred fel Tünde jöveletekor, szintén bonyadalom-fejlesztő elemként van meg a VI. könyv CCXXV. éjszakájában, Kamaralszámán királyfi és Ghiaúr király leányának találkozásakor, azzal a különbséggel, hogy egyszer az egyik van ébren, máskor a másik.¹

Több epikai vagy drámai indíték-kölcsönzésről aligha lehet szó. Mindazt, ami erre emlékeztetne, de ami 1828-on innen esik Vörösmarty költészetében, az *Ezeregyéjszaka* hatásterületéből ki kell zárni. Azok ihlető forrásai nem az arab regék, hanem Vörösmarty romantikus képzeletének ifjúsága és kora kelet felé forduló irodalmi világának emlékei

¹ Áltában érinti a hatás kérdését Loósz István: *Csongor és Tünde*. EPhK. 1892. 299. l.

Az *Ezeregyéjszakának* másirányú hatás-formáját jelöli a *Magyarvár*, amely egyúttal átmenet az arab regéknek Vörösmarty lírájára gyakorolt hatásához. A »Rózsánál rózsább, gyönyörűbb valamennyi gyönyörnél« deli szűz festésében Vörösmarty már az *Ezeregyéjszaka* színeit használja. Ezek a színek már nem idealizálnak, nem lelket sejtetnek, s nem belső szépséget lehelnek. Nem kiegészítő, hanem ellentétes színek, hogy izgatóan, ingerlően világítsák ki maguktól az alak formai szépségét. Lágyan, puhán, a nagy színfoltok érzelmi levegőjében ábrázolnak, amelynek reszkető derengése bűbajos fényképrázatba oldja szét a körvonalakat. Tipikus leírását adja ennek a szín-érzékiségnek a II. kötet XLVI. éjszakája, ahol a keleti képzelet így látja s adja a szépség-eszményt: a homlok déli napja, a hajak setét éjjele, az orcák hajnali pírja s a test nappali fénye. Vörösmartyt, akinek képzelete amugyis vonzódott a színek sötét pompájához,¹ különösen a »die dunkle Nacht der Haare« (német szöveg II. kötet 76. l.) kifejezés ragyogása fogta meg. S női alakjainak festésében a 30-as évektől kezdve mindinkább halványul a kisleány vagy a hajadon »bájjvilágának« szentimentális, derűs, világos színezése; helyette a sötét haj tengerének, a sötét haj árnyékának, a fürteiben tengervészes éj asszonyának keleti tűzű, szenvedélyes, vívódó fénye lobban fel. S amikor a IX. könyv 336. éjszakájának meséjében Aladin ezt mondja Badruldur hercegasszonynak: «... ha talán oly szerencsétlen vagyok, hogy vakmerőségemért, mellyel oly szeretetre méltó hölgynek birtokát áhitám, neheztelésedet vontam magamra, bocsáss meg — okozd szép szemeidet, vádold tündér kellemid hatalmát, ne engem,« az ellentétes képsor kapcsán önkéntelenül is eszünkbe ötlük: «Haragszom rád, mert fürtöd fekete» vagy «Rád nézek, mert szeretlek...» vallo-másainak hasonló gondolat-átváltású helye.

Az alak-látás és festés e keletiességén kívül még egy kép emlékeztet az *Ezeregyéjszakára*: az élő szobor. A II. könyv 25. éjszakájában szerepel egy férfi, aki »fejtől fogva övezetig ember, testének másik fele pedig márvány« — s egész testében állandó kinjai vannak. Talán nem vétünk a szükséges filológiai óvatosság ellen, ha Vörösmarty élő szobrának kép-forrását itt keressük.

BRISITS FRIGYES.

¹ Ezért választotta írói álnévül a *Holló* szót: «Mi a 'Holló' nevet illeti, azt én nem titkolódzásból, mert arra okom nincs, csupán szeszélyből választám, vagy ha valakinek ez nem elég ok, azért, hogy ezáltal némileg versezeimnek szellemét kijelentsem.» Figyelmező. 1837. II. 20. sz.